

Biernacki Andrzej B., rec. książek: *Ratiariensia. Studi e Materiali Mesici e Danubiani*, Bologna, CLUES, t. I, 1980, ss. 141, 24 tabl. poza tekstem; t. II, 1984, ss. 134, 30 tabl. poza tekstem; artykuły w językach: włoskim, francuskim, angielskim i niemieckim, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1990, t. 5, s. 419–421.

<https://doi.org/10.14746/bp.1990.5.34>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52716>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

cierpliwością pisał: „il faudra d'abord rechercher dans quelle revue tel article a paru, quand et à quelles pages”.

Leszek Mrozewicz (Poznań)

Ratiariensia. Studi e Materiali Mesici e Danubiani, Bolonga, CLUES, t. I, 1980, ss. 141, 24 tabl. poza tekstem; t. II, 1984, ss. 134, 30 tabl. poza tekstem; artykuły w językach: włoskim, francuskim, angielskim i niemieckim.

Prezentowane dwa pierwsze tomy serii wydawniczej noszącej nazwę *Ratiariensia* są widocznym efektem realizacji rozpoczętego w 1978 roku programu naukowego wspólnych włosko-bułgarskich badań archeologicznych w Ratiaria, Moesia Superior (dzis. Arčar, okr. Vidin, Bułgaria), prowadzonych przez ekspedycje Instytutu Historii Starożytnej Uniwersytetu w Bolonii i Instytutu Archeologii Bułgarskiej Akademii Nauk w Sofii. Oba tomy publikacji, z których pierwszy ukazał się w roku 1980, a drugi w 1984, są zbiorami artykułów i komunikatów związanych z szeroko pojętą problematyką badań obozu legionu IV Flavia, później miasta rzymskiego i wczesnobizantyjskiego Ratiaria.

Pierwszy tom *Ratiariensia* otwierają artykuły: D. Giorgettiego oraz F. Martellego, stanowiące próbę ogólnego zarysowania uwarunkowań geograficznych, historycznych, społecznych i politycznych, jakie legły u powstania i rozwoju Ratiarii. D. Giorgetti w artykule *Colonia Ulpia Traiana Ratiaria: dane geograficzne i historyczne* (s. 13 - 34) zwraca uwagę na te czynniki geomorfologiczne, które w istotny sposób rzutowały na rozwój gospodarczy jednostki osadniczej. Są to przede wszystkim żyzne gleby lessowe niziny pannońsko-mezyjskiej i warstwy osadowe dolin rzecznych, stanowiące podstawę wydajnej gospodarki rolnej. Wykorzystywano materiał budowlany pochodzący z kamieniołomów znajdujących się w pobliżu wsi D"rzanica. Rudę żelaza dostarczano z obszaru zlokalizowanego między dzisiejszymi miejscowościami Vojnica i Vodna a źródłem rzeki Almus. Z kopalni znajdujących się w pobliżu Argentares (Zaječar, Rogotina) przesyłano drogą wodną miedź, ołów i srebro. Autor zwraca również uwagę na lokalizację samego miasta na niewielkim płaskowyżu naddunajskim o powierzchni około 1500 x 400 m, gwarantującym nie tylko doskonałe warunki obronne, lecz również strefę wpływów rozciągającą się na obszarze zawartym między rzekami Timacus i Almus. Charakterystyczna lokalizacja miasta stanowiła zdaniem autora również jeden z elementów warunkujących nazwę miasta i pochodzącym od słowa *ratīs*; terminem tym określano małą łódź wiosłową służącą do transportu artykułów użytkowych i żywnościowych wzdłuż brzegu rzeki.

Oboz wojskowy, z którego w późniejszym czasie rozwinęło się miasto, wzniesiony został w drugiej połowie I wieku n.e. przez kohorty *Legio IV Flavia* i oddziały wojsk pomocniczych, wśród których znajdowała się również *ala Gallica*. Przestrzenno-architektoniczny rozwój Ratiarii przebiegał zdaniem D. Giorgettiego w ramach tzw. dwubiegunowego modułu *castrum-canabae*. Opinia autora, iż jest to unikatowy przykład takiego dwubiegunowego rozwoju, jest błędna, albowiem w podobny sposób nastąpił np. rozwój jednostki osadniczej Novae (Svišov).

Charakterystyka rozwoju gospodarczego miasta oparta została na kategoriach zabytków archeologicznych odkrytych na terenie antycznego miasta oraz na jego terytorium miejskim. Większość tych zabytków znajduje się dzisiaj w zbiorach Muzeum Archeologicznego w Vidin. Autor wykorzystał również bułgarskie publikacje znalezisk przypadkowych i badań ratunkowych w tym rejonie. Omówiona została produkcja wyrobów brązowych i srebrnych oraz wytwórczość ceramiczna, z podkreśleniem ich miejscowego pochodzenia. W dwóch inskrypcjach datowanych na II w. n.e. znajdujemy informacje o istnieniu w Ratiarii *collegium fabrorum*, natomiast w Notitia Dignitatum zawarta jest wiadomość o działaniu w mieście fabryki uzbrojenia. Miejscowego pochodzenia są, zdaniem D. Giorgettiego, niektóre z odkrytych kamiennych posągów i figurek.

W końcowej części swojego artykułu autor omawia rozwój miasta w okresie IV - VII wiek

n.e., akcentując szczególnie zmiany, jakie zaszły w sferze oddziaływań niektórych czynników miastotwórczych Ratiarii: strategiczno-obronnych, politycznych, administracyjnych. Zdaniem D. Giorgettiego miasto upadło w 586 roku wraz z szeregiem innych ośrodków miejskich w Mezji i Tracji. W moim odczuciu teza ta wymaga jednak bardziej szczegółowego udokumentowania, szczególnie w postaci wyników badań archeologicznych.

Zagadnienia społecznego i politycznego rozwoju miasta są przedmiotem szczegółowych rozważań F. Martellego (s. 35 - 64). Wiele z zawartych w artykule uwag ma charakter uniwersalny i odnosić je można również do innych miast Mezji. Autor we wnikliwy sposób analizuje zmiany, jakie zaszły w społeczności Ratiarii w okresie przekształcania się obozu wojskowego, legionowego, w miasto. F. Martelli jest również autorem następnego artykułu, dotyczącego rozwoju kultury chrześcijańskiej w Ratiarii w kontekście walk politycznych IV wieku, ze szczególnym uwzględnieniem problemu arianizmu (s. 65 - 82).

Jordanka Atanasova opracowała zagadnienie wodociągów zaopatrujących Ratiarię w wodę (s. 83 - 92). Reprezentuje ona pogląd, iż miasto zaopatrywane było w wodę z dwóch źródeł znajdujących się w okolicach wsi D"ržanica i Zidovec. Nad rzeką Arčar natrafiono na pozostałości akweduktu rozciągające się na długości 40 m. Zdaniem J. Atanasovej, dla utrzymania odpowiedniego przepływu wody akwedukt ten winien mieć około 200 m długości. Drugim interesującym odkryciem jest znajdujące się w Zidovec sześcioboczne komorowe ujęcie wody zbudowane z wielkich bloków kamiennych. Długość każdego z bloków waha się od 2,40 do 2,55 m. Konstrukcja ta jest unikatowym przykładem wysoko rozwiniętej techniki budownictwa sanitarnego w prowincji Mezji.

Artykuł M. Bollini poświęcony jest stemplom na ceramice budowlanej pochodzącej z badań powierzchniowych i sondażowych w Ratiarii oraz zbiorów Muzeum Archeologicznego w Vidin. Ogółem katalog zawiera 93 pozycje, wśród których znajdują się stemple cesarskie, legionowe, alli, kohort, a także warsztatów prowincjonalnych, prywatnych, egzemplarze o niejasnej kwalifikacji oraz *graffiti*. Autorka uważa, że cesarskie warsztaty ceramiczne Hadriana znajdowały się najprawdopodobniej w samej Ratiarii, skąd materiał budowlany drogą rzeczną transportowany był na cały obszar kolonii. Na stemplach reprezentowane są legiony: *IV Flavia*, *V Macedonica*, *VII Claudia* i *XIII Gemina*.

Zamykają pierwszy tom *Ratiariensia* dwa komunikaty. G. Susini analizuje technikę wykonania *graffiti* na cegle (s. 129 - 131). Znajdujący się na niej napis wykonany został, zdaniem autora, przez początkującego pracownika lub ucznia warsztatu kamieniarskiego, jako swego rodzaju próba napisu wykonywanego później na bloku kamiennym. Drugi z komunikatów, autorstwa A. Donati, dotyczy inskrypcji datowanej na IV w. n.e. i zawierającej nazwę Ratiaria (s. 133 - 134).

Drugi tom *Ratiariensia* jest w prostej linii kontynuacją założeń naukowo-badawczych włosko-bułgarskiego zespołu historyków i archeologów, prezentacji dotychczasowego stanu badań nad Ratiarią, przed podjęciem szerokopłaszczyznowych prac wykopaliskowych. Tom ten otwiera artykuł G. Manusellego pt. *Limes dolnodunajski w okresie późnoantycznym. Uwagi o geografii historycznej* (s. 13 - 35). Autor poddał w nim analizie *Itinerarium Antonini Augusti*, *Tabula Peutingeriana* i *De aedificiis* Procopiusa. Zwraca uwagę na rozmieszczenie obozów legionowych i mniejszych twierdz na obszarze limesu dolnodunajskiego, szczególnie na zbieżności w odległościach między nimi (12 - 18 mil rzymskich na linii Ratiaria - Novae), umożliwiających swobodny dzienny przejazd konno. Poważną część artykułu zajmuje analiza wykazu fortyfikacji, w jakich według Procopiusa przeprowadzono prace budowlane i renowacyjne w okresie rządów Justyniana I. Artykuł kończy spis antycznych jednostek osadniczych zestawiony na podstawie studium porównawczego trzech wymienionych wyżej źródeł antycznych.

A. Frova, który w latach 1941 - 1943 prowadził badania archeologiczne w Oescus (Gigen), jest autorem niewielkiego artykułu poświęconego temu miastu w kontekście najazdów gockich na teren prowincji Mezji Inferior (s. 37 - 45).

W kolejności znajdujemy w tym tomie krytyczne omówienie czterech pierwszych części wielotomowej w zamyśle publikacji *Corpus Cultus Equitis Thracii* wydawanej przez M. J. Vermaserena. Autorka opracowania M. Giaccherio poddaje krytyce fakt przyjęcia zakresu terytorialnego poszczególnych tomów *Corpusu* opartego na współczesnych granicach państw bałkańskich, z pominięciem geografii historycznej. Jej zdaniem należy zwrócić większą uwagę na bardziej kompleksową interpretację zabytków jeźdźca trackiego, na podstawie analizy ikonograficzno-typologicznej oraz historycznej. Z. Gočeva i M. Oppermann, autorzy tomów *Corpusu* dotyczących terytorium dzisiejszej Bułgarii, planują opublikowanie takiej syntezy dopiero po ukazaniu się wszystkich części ich katalogu zabytków.

Komunikat M. F. Squarciapino dotyczy płytek marmurowych z przedstawieniami jeźdźca trackiego pochodzących z Ostii (s. 55 - 60). Następny z artykułów to praca J. Mladenovej, poddająca krytycznej analizie dwutomową publikację *Corpus monumentorum religionis equitum danubianorum*, której autorem jest D. Tudor (s. 61 - 76). J. Mladenova podważa i weryfikuje datowanie niektórych typów przedstawień jeźdźca dunajskiego. W konkluzji opowiada się za datowaniem zabytków jeźdźca dunajskiego pochodzących z obszaru obejmującego terytoria miejskie Nicopolis ad Istrum, Bizone i Odessos, na okres schyłku II w. oraz pierwszej połowy III wieku. Wówczas też ujawnił się, jej zdaniem, dwoisty charakter owych przedstawień: chtoniczny i solarny.

Po krótkim komunikacie J. Šašela na temat interpretacji zakresu obowiązków urzędnika miejskiego nazywanego *circitor* (s. 77 - 79), uwagę zwraca artykuł G. Brizziego, poświęcony problemowi położenia i charakteru portu rzeczno-jezernego w Ratiarii (s. 81 - 90). Autor opracowania opierając się na sugestiach D. Giorgettiego, zawartych w tomie I *Ratiariensia*, poddaje szczegółowej analizie koncepcję lokalizacji portu według mapy *Danubius Pannonico-Mysicus* opracowanej przez L. M. Marsigliego w końcu XVII wieku. Na marginesie tego artykułu chciałbym stwierdzić, że przeprowadzone dotychczas badania weryfikacyjne w rejonie ewentualnego portu w Ratiarii nie dały w pełni jednoznacznej odpowiedzi na ten temat.

Uwagi o przebiegu wodociągów i akweduktu w rejonie wsi D'rzanica są przedmiotem artykułu D. Giorgettiego (s. 91 - 103). Wykorzystano tutaj wyniki badań powierzchniowych i sondażowych przeprowadzonych w rejonie antycznego miasta, zwracając uwagę na parametry i technikę budowy wodociągów. Przesłanki te oraz analiza uwag, jakie na temat hydrauliki znaleźć można u Frontinusa, pozwoliły autorowi artykułu określić maksymalną przepustowość odkrytego wodociągu na 1814 mc/g. Przyjmując założenie, że Ratiaria na przełomie III/IV wieku n.e. liczyła około 25 000 mieszkańców, D. Giorgetti obliczył, iż na jednego obywatela przypadało tym samym około 0,072 mc/g = 72 l/g wody.

Omawiany tom w końcowej swojej części zawiera publikację o charakterze katalogowym monet pochodzących z badań wykopaliskowych w Ratiarii, autorstwa B. Boškovej (s. 105 - 115). Zamykają publikację dwa komunikaty, z których jeden dotyczy terakotowej *Tabula Dealbata*, a opracowany został przez M. Bollini, natomiast drugi – napisany przez F. Martelli – poświęcony jest upadkowi Ratiarii w ujęciu Teofilakta Symokatty (s. 123 - 126).

Podsumowując stwierdzić należy, iż zakres merytoryczny i formalny artykułów i komunikatów składających się na dwa prezentowane tomy *Ratiariensia* jest wyraźnie zdelimitowany przez stan badań, z jakim mamy do czynienia w wypadku rzymskiego i wczesnobizantyjskiego miasta Ratiaria. Prowadzone od kilku sezonów szerokopłaszczyznowe badania wykopaliskowe pozwolą niewątpliwie na weryfikację szeregu hipotez i przypuszczeń, jakie znajdujemy w niektórych artykułach, szczególnie w pierwszym tomie *Ratiariensia*. Należy mieć nadzieję, że wyniki badań wykopaliskowych będą prezentowane w kolejnych tomach tej serii wydawniczej, czy to w formie sprawozdań archeologicznych, czy też analitycznych publikacji kategorii źródeł archeologicznych.